

Sági András

AZ AGRÁRKÉRDÉS MARXISTA ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

Az agrárkérdés a szó legtágabb értelmében a mezőgazdaság fejlődésének általános törvényszerűségeit vizsgálja a kapitalizmusban és a szocializmusban. Ez az összetett társadalmi-gazdasági kérdés már jóval a kapitalizmus előtt is jelentkezett, de csak a kapitalizmusban nyert kellő jelentőséget. A szocializmus építésének is egyik alapvető elméleti és gyakorlati problémakörét képezi. Az agrárkérdés a mezőgazdaság fejlődésének a földmagántulajdonból eredő sajátosságaival, a kisparaszti mezőgazdaság tőkés mezőgazdasággá válásával és a parasztság helyzetével foglalkozik, a szocializmusban pedig felöleli a mezőgazdaság szocialista átalakulásának problémáit. Írásunk célja nem az agrárkérdés részletes vizsgálata, hanem csak a marxizmus klasszikusai idevonatkozó legfontosabb gondolatainak az ismertetése és közben rámutatunk a mezőgazdaság szocialista átalakulásának egyes problémáira.

a) A klasszikus polgári gazdaságtan és Marx álláspontja az agrárkérdésről

A brit klasszikus iskola képviselőinek álláspontjait nagymértékben meghatározta Arthur Youngnak, egyesek szerint az agrárélmélet atyjának nézete, aki már a 18. század végén rámutatott a nagybirtok előnyeire a kisbirtokkal szemben. Ennek a meglátásnak a jelentőségét csak növeli az a tény, hogy egyes marxisták még száz évvel később is kételkedtek a nagybirtok előnyeiben. A francia közgazdászok közül Sismondin volt azon a véleményen, hogy a kis- és középbirtokot előnyben kell részesíteni a nagybirtokkal szemben. Nagy port vert fel és mindmáig vitákra ad okot T. Malthus tanítása, miszerint a mezőgazdaság fejlődése nem tarthat lépést a lakosság gyarapodásával, mert a mezőgazdaság termelése számtani, míg a lakosság növekedése mértani haladványban történik. A marxizmus sohasem osztotta Malthus nézeteit.

D. Ricardo, a klasszikus polgári gazdaságtan legmarkánsabb teoretiku-

sa is vitába szállt a malthusi mézettekkel, noha elismerte a csökkenő földhozadék törvényét, ami egyébként szintén gyakran vita tárgyát képezte. A csökkenő földhozadék következtében a munka termelékenysége a mezőgazdaság fejlődésével csökkenne és ennél fogva — Ricardo szerint — a föld monopolizálása egyre nagyobb jelentőséggel bírna; nőne a földjára, csökkenne a profit. A gazdasági fejlődés eredményét tehát a parazita földbirtokos osztály vágná zsebre. Mivel Ricardo az ipari burzsoázia teoretikusa volt, nézetei a földbirtokos osztály ellen irányultak.

Marx nem foglalkozott külön és részletesen az agrárkérdéssel, nem összegezte a mezőgazdaság fejlődésére és társadalmi átalakulására vonatkozó nézeteit, sem a munkáspártok konkrét állásfoglalását a parasztkérdést illetően a forradalom különböző szakaszaiban. Vizsgálódásai azonban ezen a téren is felbecsülhetetlen értékűek a marxista elmélet és gyakorlat számára. A mezőgazdaságról való tudományos megismerést Marx elsősorban a földjára-elmélet problémáinak megoldásával, a „csökkenő földhozadék törvénye” helytelenségének bizonyításával, a földjára-elméletnek a munkaérték-elmélettel való összeegyeztetésével gyarapította, de megvilágította a mezőgazdaság hozzájárulását a tőke eredeti felhalmozásához, a munkások tartalékseregének toborzásához stb.

Marx érdeme annak a felismerése, hogy a kapitalizmus fejlődése a mezőgazdaságot sem kerüli meg, hanem egyre inkább a tőkés nagyipar szolgálatába állítja. Marx látta, hogy a gazdaság fejlődésével a mezőgazdaság jelentősége csökkenni fog, hogy a mezőgazdaságban is érvényesül a tőkekoncentráció és centralizáció törvénye, hogy a kisparaszti mezőgazdaság halálra van ítélve. „A parcellatulajdon természeténél fogva kizárja a munka társadalmi termelőerőinek fejlődését, a munka társadalmi formáit, a tőkés társadalmi koncentrációját, a nagybani állattenyésztést, a tudomány egyre fokozottabb alkalmazását.”¹ Megfogalmazta a mezőgazdaság fejlődésének jövőbeli körvonalait is: „A mezőgazdaság területén a nagyipar a legforradalmibban hat annyiban, hogy megsemmisíti a régi társadalom bástyáját, a »parasztot« és a bérmunkást tolja helyébe. A falu társadalmi forradalmasodási szükségletei és ellentétei így egyenlőkké lesznek a városéival. A legmaradibb és legésszerűtlenebb üzem helyébe a tudomány tudatos, technológiai alkalmazása lép. A tőkés termelési mód kiteljesíti a mezőgazdaság és az ipar eredeti családi kötelességének szétválását, amely kettejük gyermekien fejletlen alakját átfogta.”²

Marx előre látta, hogy a gazdasági fejlődés a mezőgazdasági lakosság viszonylagos csökkenéséhez vezet. Tudta, hogy a modern termelőerők alkalmazása nagyüzemi mezőgazdaságot igényel, éppen ezért a parcellatulajdon ellen foglalt állást. Rámutatott, hogy a földmagántulajdon, amelynek a fejlődés egy meghatározott szakaszán történelmi létjogosultsága van, egy magasabb társadalmi alakulat körülményei között képtelenségnek látszik majd. „Az, hogy a földgolyó egyes egyének magántulajdonában van, egy magasabb gazdasági társadalomalakulat szempontjából éppoly képtelenségnek fog látszani, mint az, hogy az egyik ember a másik magántulajdonában van. Még egy egész társadalom, egy nemzet,

sőt az egy időben létező összes társadalmak együttvéve sem tulajdonosai a földnek, hanem csak birtokosai, haszonélvezői és az a kötelességük, hogy mint boni patres familias (jó családapák) jobb állapotban hagyják örökül a következő nemzedéknek.”³

Marx, Engelszel együtt arra a megállapításra jutott, hogy a burzsoázia a parasztságot a munkásosztály ellen fordíthatja. Éppen ezért azokban az országokban, ahol tömeges maradt a parasztság, ott a munkásosztály számára létfontosságú, hogy megnyerje a parasztság nagyobb részét, s hogy létrejöjjön a munkás-paraszt osztályszövetség. A proletárforradalom győzelme után pedig olyan intézkedéseket kell hozni, amelyek megkönnyítik a parasztok helyzetét és elősegítik a közös gazdálkodásra való átérését, de úgy, hogy ennek gazdasági előnyeit a parasztok maguk is felismerjék. Más szóval, meg kell bizonyosodniuk a régi gazdálkodási rendszer tarthatatlanságáról és az új előnyeiről. Ugyanezt a szempontot képviselte később Lenin is a szövetkezetekről vallott nézeteiben, de a szocialista országok a gyakorlatban ezt nem mindig szívtelték meg.

Marx előre látta, hogy a kisparaszti mezőgazdaságnak a távolabbi jövőben nincs létjogosultsága, tudta, hogy a gazdasági fejlődés ezt a termelési formát is, mint az egyszerű árutermelést általában, halálra ítélte. Rámutatott a kisparaszti mezőgazdaság látszólagos előnyeire is. Ezek megmagyarázzák, miért marad fenn az egyszerű árutertermelés és a mezőgazdaságban tovább, mint a gazdaság többi területén. A kisparaszt terményei rendszerint olcsóbbak, mint a nagyüzemileg termelt termékek. Ez azonban nem a munka nagyobb termelékenységét jelzi, hanem a termelő szegénységét. „Ahhoz tehát, hogy a parcellás paraszt megművelje földjét, vagy megművelés céljából földet vásároljon — a normális termelési móddal ellentétben — nem szükséges, hogy a mezőgazdasági termék piaci ára olyan magasra emelkedjék, hogy meghozza az átlagprofitot, még kevésbé, hogy ez átlagprofiton felüli járadék formájában rögzített többletet hozzon a parasztnak. Nem szükséges tehát, hogy a termékének piaci ára akár értékének, akár termelési árának színvonalára emelkedjék. Ez az egyik oka annak, hogy azokban az országokban, ahol túlnyomó a parcellatulajdon, a gabona ára alacsonyabb, mint azokban az országokban, ahol a tőkés termelési mód uralkodik. A legkedvezőtlenebb feltételek mellett dolgozó parasztok többletmunkájának egy részét ingyen ajándékozzák a társadalomnak és ez nem vesz részt a termelési árak szabályozásában, sem egyáltalában az értékképzésben. Az ilyenfajta alacsony gabonaár tehát a termelők szegénységének és semmi esetre sem munkájuk termelékenységének az eredménye.”⁴

b) Engels nézetei az agrárkérdésről

A munkásosztály fejlődésével és a munkáspártok gyors erősödésével mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a munkásosztály győzelmének ki-

vívásában döntő fontosságú a parasztság támogatása (a múlt század utolsó évtizedeiről van szó), valamint a munkás-paraszt szövetség létrehozása. Pontosan meg kellett tehát határozni a parasztsághoz való viszonyulás programját. Engels éppen ezen a téren járult hozzá az agrárkérdés megoldásához. Engels szerint a proletariátus viszonyulása a parasztsághoz nem lehet egységes, mert a parasztság nem képez egységes társadalmi réteget. Szerinte a parasztság három csoportra osztható, külön kell választani a kisparaszti réteget, a középparasztokat és a gazdagparasztokat (kulákokat). A kis- és szegényparaszt családjával képes megművelni földjét, amely úgy-ahogy biztosítja a család létfenntartását, de emellett alkalmi bér munkát is kénytelen vállalni. Ez a réteg a proletariátustól csak abban különbözik, hogy rendelkezik a termelési eszközökkel, életszínvonala leginkább alacsonyabb az ipari munkásokénál, munkakörülményei pedig rosszabbak. Görcsösen ragaszkodik törpebirtokához, de érzi, hogy annak jövője nincs. Érdekei egybeesnek a munkásosztályéival. A középparaszt nagyobb és jobban felszerelt gazdasággal rendelkezik, a termelést nagyrészt önmaga végzi, de időnként, az idénymunkák idején, bér munkásokat is alkalmaz. A proletariátus megfelelő hozzáállással ezt a réteget is megnyerheti magának. A gazdagparasztok, vagy ahogy később nevezték őket, kulákok, a falu kapitalistái, mindenműreakció támogatói, osztályszempontból inkább a tőkésosztályhoz tartoznak. A parasztság rétegekre bontását Lenin később tovább mélyítette.

A német és a francia munkáspártok programját bírálva Engels kifejti a szociáldemokrácia parasztsághoz való viszonyulásának fontos elemeit. Véleménye szerint a munkásosztály nem ígérhet a parasztságnak olyasmit, amit később nem válthat be. Pontosabban, nem szabad a parasztságnak a jövő társadalmában helyzete tartós jobbrafordulását, nem szabad „fényes jövőt” ígérni, mert ezt az ígéretet lehetetlen megtartani. A parasztsággal tudatosítani kell, hogy a gazdasági fejlődés túlszárnyalja az általa alkalmazott földművelési módot. De a proletariátus nem hivatott arra, hogy ezt a réteget a tönk szélére juttassa. Ellenkezőleg, a proletariátusnak mindent meg kell tennie azért, hogy a kisparaszt helyzetét elviselhetővé tegye, hogy segítse a közös gazdálkodásra való átérésben. Engels szerint a proletariátus nem is gondolhat arra, hogy a kisparaszti birtokot a nagybirtok mintájára erőszakosan kisajátítsa. „... mi előre látjuk a kisparaszt elkerülhetetlen pusztulását, de korántsem vagyunk hivatottak arra, hogy a magunk beavatkozásával siettessük. És másodsor, ugyanilyen nyilvánvaló, hogy ha az államhatalom birtokába jutunk, nem gondolhatunk arra, hogy a kisparasztot erőszakkal (kárpótlással vagy anélkül, mindegy) kisajátítsuk, mint ahogy ezt a nagybirtokosokkal meg kell tennünk. Feladatunk a kisparasztal kapcsolatban elsősorban az, hogy magánüzemét és magánbirtokát szövetkezeti tulajdonba vezessük át, nem erőszakkal, hanem példával, és erre a célra nyújtott társadalmi segítség útján. És akkor persze elég eszköz áll rendelkezésünkre, hogy olyan előnyöket helyezünk kilátásba a kisparaszt-nak, amelyeket már most meg kell értenie... És mi határozottan a

kisparaszt oldalán állunk; meg fogunk tenni minden lehető, hogy sorsát elviselhetőbbé tegyük, hogy megkönnyítsük neki az átmenetet a szövetkezetre, ha erre rászánja magát, sőt, hogy abban az esetben, ha még nem tud erre az elhatározásra jutni, meghosszabbított gondolkodási időt biztosítunk számára a parcelláján... Minél nagyobb azoknak a parasztoznak a száma, akiket már mint parasztokat meg tudunk nyerni magunknak, annál gyorsabban és könnyebben fog a társadalmi átalakulás végbemenni...⁵ És tovább: „E hanyatlás ellen mi nem tehetünk mást, csak azt, hogy itt is ajánljuk a birtokoknak szövetkezeti üzemekké való egyesítését, amelyekben egyre inkább kiküszöbölhetik a bérmunka kizsákmányolását és előkészíthetik fokozatos átalakulását a nagy, nemzeti termelőszövetség egyenlő jogú és egyenlő köteleességű ágaivá. Ha ezek a parasztook belátják mostani termelési módjuk pusztulásának elkerülhetetlenségét, ha levonják ebből a szükséges következtetéseket, akkor hozzánk jönnek és köteleességünk lesz, hogy nekik is tőlünk telhetően megkönnyítsük az átmenetet a megváltozott termelési módra. Máskülönben sorsukra kell hagynunk őket és bérmunkásaik felé fordulunk, akiknél visszhangra fogunk találni. Valószínűleg itt is eltéríthetünk az erőszakos kisajátítástól és egyebekben számíthatunk arra, hogy a gazdasági fejlődés hatására ezek a keményebb koponyák is hallgatnak majd az értelem szavára.”⁶

Engels jól ismerte a mezőgazdaság sajátosságait s tudta milyen értékesek a parasztság tapasztalatai a mezőgazdasági termelésben. Éppen ezért, szerinte a társadalomnak anyagilag segítenie kell a mezőgazdaság szocialista átalakulását, hogy minél több parasztoat megnyerjen a mezőgazdaság új rendszere számára, mielőtt azok ténylegesen proletársorsba jutnának. „Az anyagi áldozat, amit ebben az értelemben a parasztook javára a köz anyagi eszközeiből hozni kell, a tőkés közgazdaságtan álláspontjáról csak kidobott pénznek tetszhetik, de mégis kitűnő beruházás, mert az egész társadalmi újjászervezés költségeinél ezzel talán tízszer annyi összeget takarítunk meg.”⁷ A gyakorlat később, a mezőgazdaság szocialista átszervezése során bebizonyította, hogy a parasztság tapasztalatára különösen a kezdeti időszakban éppoly szükség van, mint a mezőgazdasági szakemberek tudására. Figyelembe kell venni azt is, hogy Engels idejében még azt hitték, a proletariátus az iparilag legfejlettebb tőkés országokban győzedelmeskedik majd először. Ebben az esetben a társadalom közvetlenül a hatalomátvétel után anyagilag is segíthette volna a mezőgazdaság fejlesztését. Nem így történt. Az eddig létrejött szocialista országokban az ipar fejlődését kellett elsősorban szorgalmazni és ehhez a fejletlen mezőgazdaság segítségére is szükség volt. Csak később vált lehetővé és szükségessé a mezőgazdaság gyorsabb fejlesztése.

Ebben az időben más marxisták, különösen J. G. Eccarius és W. Liebknecht is Engelshez hasonló nézeteket vallottak. Szintén úgy látták, hogy a parasztság hanyatlása és létszámosökkenése elkerülhetetlen és az új társadalomban az agrárkérdést a mezőgazdaság társadalmisításával kell megoldani.

c) K. Kautsky és a revizionisták nézetei

A múlt század utolsó két évtizedében a gyanmatokon kialakuló mezőgazdasági termelés, valamint a kelet-európai mezőgazdaság konkurrenciája hosszan tartó válságba sodonta Nyugat-Európa mezőgazdaságát. A földbirtokok koncentrációja lelassult, a birtokszekezet megszűlárdukt, sőt ideiglenesen gyakran a kisbirtokok prosperáltak. Ebben az időben jelentkeznek az agrárkérdésről vallott marxista nézetek revizionista bírálói is. Ezek közül megemlíthetjük E. Bernstein, F. Hertz, S. N. Bulgakovot és E. Davidot. E. Bernstein szociáldemokrata pozíciókról támada Marx azon megállapításait, hogy a koncentráció és a centralizáció törvénye a mezőgazdaságra is érvényes. Azt bizonygatta, hogy a kis- és közepes gazdaság fejlődik és fennmarad, a nagybirtok pedig stagnál. Az orosz Bulgakov nézetei hasonlóak, szintén tagadja a koncentráció törvényének hatását a mezőgazdaságban. A kisbirtok, szerinte, bebizonyította előnyét a nagybirtokkal szemben, tagadja a parasztság rétegződését és azt, hogy osztályellentétek lennének a falun. P. Maszlov szerint a kapitalizmus fejlődésének Marx által felállított törvényszerűségei a mezőgazdaságra nézve nem érvényesek mégpedig a csökkenő földhozadék törvénye miatt. E. David úgy ítélte meg, hogy az agrárkérdés marxista tételeinek komplett felülvizsgálatára van szükség. A mezőgazdaságnak az össz gazdaságban, szerinte, kivételes jellege és helyzete van, a kisbirtok termelékenyebb a nagybirtoknál, a tudomány és a technológia fejlődése éppen a kisbirtok malmára hajtja a vizet.

Ezek a nézetek ösztönözték Karl Kautskyt (aki akkor még kiemelkedő marxista volt és csak később vált renegátá) arra, hogy bírálóan mérje fel a szociáldemokrácia agrárkérdéssel kapcsolatos álláspontjait. Könyve, Az agrárkérdés, 1898-ban jelent meg s napjainkban is a marxizmus forrásmunkáihoz tartozik, ha erről a kérdésről van szó. Kautsky fő érdeme, hogy rendszerezte Marx mezőgazdaságra vonatkozó nézeteit, a nyugat-európai mezőgazdaságot véve példának, ellenőrizte és tényekkel bizonyította azok helytállóságát. Az agrárkérdést a mezőgazdaság és a társadalmi viszonyok fejlődése törvényszerűségeinek összességéként kezelte a kapitalizmusban. Külön foglalkozott a termelőerők fejlődésével a mezőgazdaságban és a szerény kezdeti eredmények alapján is előre látta a mezőgazdasági technológia forradalmasodását, a gépesített, ipari mezőgazdaság kialakulását, ami a fejlett országokban, igaz hogy jóval később, be is következett. Bizonyította, hogy a nagybirtok sokkal termelékenyebb a kisbirtoknál, de azt is észrevette, hogy a gazdaság nagyságáról helytelen csupán a földterület nagysága alapján ítékezni. Ezt a tételt később Lenin is megerősíti, megállapítja, hogy a birtok nagysága lényegében a befektetett tőke tömegétől, nem pedig a birtok területétől függ. Kautsky azt is tudta, hogy a nagybirtok számára az olcsó munkaerőt részben éppen a kisparasztok biztosítják, továbbá, hogy a mezőgazdaságnak a feldolgozóipartól való függősége egyre nagyobb. Kautsky szerint azonban a kisbirtok nem tűnik el teljesen, hanem a nagybirtok-

kal kölcsönösen feltételezi egymást. A kisbirtok viszonylag hosszú és tömeges fennmaradásának oka szerinte egyrészt abban van, hogy kisparaszatok emberhez nem méltó életkörülményekkel is beérik, ugyanakkor emberfeletti munkát végeznek. Továbbá megállapítja, hogy a kisbirtok egyre kevésbé konkurrál a nagybirtokkal. Azokat a mezőgazdasági terményeket amelyeket a nagybirtok termel a kisparaszt maga is a piacon vásárolja, termelését olyan termelési területre szakosítja, amelyet a nagyüzemi termelés még nem vont ellenőrzése alá. Másrészt a tenmelése egyre inkább saját szükségleteinek közvetlen fedezésére irányul és ellátja munkaerővel a nagybirtokot. Igen érdekesek és helytállóak Kautsky nézetei a mezőgazdaság és az ipar viszonyával, valamint a két termelési terület jövőbeni ismételt összefonódásaival kapcsolatban. „Így tér ismét vissza a modern termelési folyamat — igaz ugyan, hogy két formában, a kisparaszt bénmunkája és a nagyobb mezőgazdák mezőgazdasági iparának formájában — a dialektikus folyamat végén kiindulópontjához: az ipar és a mezőgazdaság elkülönülésének megszüntetéséhez. De a kezdetleges paraszti termelésben a mezőgazdaság volt a döntőfontosságú és vezető elem, most pedig megfordított a viszony. A tőkés nagyipar uralkodik, a mezőgazdaságnak alá kell vetnie magát parancsainak, hozzá kell időmulnia szükségleteihez. Az ipari fejlődés iránya mérvadóvá válik a mezőgazdaság fejlődésére nézve.”⁸

A mezőgazdaság szocialista átalakulását Kautsky szerint azoknak a kisipari és ipari létesítményeknek az államosításával kell elkezdni, amelyek szoros kapcsolatban állnak a mezőgazdasággal, például malmok, tejgyárak, kendegyárak, cukorgyárak, olajtörők, sörgyárak stb. Ily módon a kisparaszti mezőgazdaság közvetlen kapcsolatba léphet a társadalmiasított feldolgozó iparral. Emellett előre látta, hogy a parasztság, különösen az a része, amely közvetlen kapcsolatban van a városi iparral, egyre tömegesebben hagyja el a földet, városba költözik, ahol könnyebb az élet. A felszabaduló földterületeken azután társadalmilag irányított mezőgazdaság űzhető. Szerinte a mezőgazdaság szocialista átalakulása nem annyira a magántulajdon megszüntetésén, mint a termelési mód megváltoztatásán múlik. Ha a mezőgazdaság szocialista átalakulásának a mi viszonyaink között végbemenő sajátos útját szemléljük, azt mondhatjuk, hogy gyakorlatilag is beigazolódott Kautsky számos tétele.

Noha Kautsky nézetei nagy jelentőséggel bírtak az agrárkérdésre vonatkozó marxi tételek bizonyításában és annak megvédésében a revizionizmussal szemben, azt is el kell mondani, hogy Kautsky nem védte mindig eléggé következetesen megállapításait és gyakran tett engedményeket a revizionistáknak.

d) V. I. Lenin nézetei az agrárkérdésről

Lenin megkülönböztetett figyelmet szentelt az agrárkérdésnek mert tudta, hogy a korabeli oroszországi viszonyok között az agrárkérdéstől döntő mértékben függ a proletariátus harcának sikere.

Az agrárkérdéssel kapcsolatban Lenin megvizsgálta a mezőgazdaság fejlődésének törvényszerűségeit a cári Oroszországban, elemezte a mezőgazdaság szerepét a kapitalizmus fejlődése során és a tőkés fejlődés törvényszerűségeinek hatását a parasztság rétegződésére. Lenin kimutatta, hogy Oroszországra is érvényesek a mezőgazdaság fejlődésének marxi törvényei a kapitalizmus viszonyai között. Bebizonyította, hogy a fejlődés egyrészt kisszámú gazdag parasztságot hoz létre, másrészt a kis- és középparasztok tömeges elszegényedéséhez és pusztulásához vezet. Rámutatott a tőkés mezőgazdaság kialakulásának két lehetséges útjára, az amerikai és a porosz útra. Megállapította, hogy akár az egyik, akár a másik útról van szó, akár a két út valamilyen kombinációjáról, a koncentráció törvénye a tőkés fejlődés során minden mezőgazdaságra érvényes.

Lenin továbbá bebizonyította, hogy a gazdasági fejlődés a mezőgazdasági lakosság csökkenéséhez vezet, megállapította, hogy falun a kapitalizmus lassú fejlődésének eredményeképpen agrártúlnépesedés jelentkezik. A kapitalizmus gyorsabb fejlődése ugyanis felszívja a mezőgazdasági munkaerő-felesleget. Leninnek az agrárkérdéssel kapcsolatos tudományos felismeréseit az Orosz Szociáldemokrata Párt programjába is belevették. Ennek köszönhető azután az is, hogy a forradalmi harc során sikerült a kis- és középparasztok millióit a munkásosztály szövetségévé tenni, s mindez nagyban hozzájárult a proletárforradalom győzelméhez. Lenin tanítását az agrárkérdésről igazolta az októberi forradalom, a parasztság túlnyomó többsége ugyanis a lenini agrárprogramban saját céljainak megvalósulását látta.

Lenin nézeteit a mezőgazdaság fejlődését és a földbirtok koncentrációját illetően azonban a Szovjetunióban is bírálta az úgynevezett „új narodnyikok” csoportja. Ez a csoport Csajanovval az élen ismételtén azt bizonygatta, hogy a mezőgazdaság fejlődésére nem a tőkés rendszerbe vezető út jellemző, továbbá hogy nem érvényes a birtokok koncentrációjának és centralizációjának törvénye, valamint hogy a paraszti gazdaságra nem hatnak a tőkés fejlődés törvényszerűségei. Szükségtelen bizonygatni a nézetek tarthatatlanságát.

Az agrárkérdés teljes megoldásának lehetőségét Lenin is a mezőgazdaság szocialista átalakulásában látta, a közös gazdálkodás létrehozásában. Ugyanakkor azt is tudta, hogy ez az átalakulás hosszabb történelmi folyamat lesz, amely különböző országokban különböző módon fog végbemenni. E folyamat realizálása természetesen feltételezi a földmagaántulajdon, tehát a kisparaszti tulajdon megszüntetését is. De Lenin úgy vélte (mint egyébként Engels is), hogy a proletariátusnak a volt tőkés országok többségében nem kell megszüntetnie a kis- és középparasztok

magántulajdonát, sőt egy ideig e tulajdon bizonyos mértékű kiszélesítését is szavatolnia kell.

Lenin szerint a szövetkezeteknek mint kisárutermelők társulási szervezeti formáinak mindig a társadalmi rendszernek megfelelő jellegük van. A kapitalizmusban kapitalista, a szocializmusban pedig szocialista jellegűek. A szocialista államnak nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag kell támogatnia a szövetkezetek létrehozásánál. A parasztokat meg kell győzni, de nem szavakkal, agitációs röpiratok olvasásával. Csupán szavakkal nem hagyják magukat meggyőzni, mondta és ezt igen jól teszik. A gyakorlatban kell megbizonyosodniuk a társulás hasznosságáról, arról hogy ez további boldogulásuk egyetlen lehetséges útja. Arra intette a szovjethatalmat és képviselőit, hogy ehhez a kérdéshez különös figyelemmel és óvatossággal viszonyuljanak.

e) A mezőgazdaság szocialista átalakulása a Szovjetunióban

A Szovjetunióban az októberi forradalom másnapján meghozták A föld nacionalizálásáról szóló dekrétumot. Ennek értelmében a nagybirtokot felszámolták és a helyi szovjetek igazgatása alá helyezték. Az államosított föld egy részét később kellett volna kiosztani a parasztoknak. A földnélküli és szegényparasztok azonban mit sem várva szétosztották maguk között a földet. A mezőgazdaság későbbi szocialista átalakulása érdekében nemsokára (1918 elején) államosították az össz földterületet azzal, hogy egy részét a parasztoknak adták megművelésre, de a föld nem képezte magántulajdonukat. A mezőgazdaság a forradalom és a polgárháború következtében óriási károkat szenvedett és nehezen tudta biztosítani a lakosoknak a legfontosabb élelmiszereket. A fiatal proletár állam természetbeni adókkal próbálta úgy-ahogy ellátni az ipari munkásságot és a feldolgozóipart mezőgazdasági termékekkel. Az „árolló” erősen megnyílt a mezőgazdasági termékek kárára. Az új gazdaságpolitika, az úgynevezett NEP bevezetése a termelés növekedéséhez vezetett, de elsősorban a gazdag parasztnak, kulákoknak kedvezett.

Ezekben az években egyébként viták folytak a mezőgazdaság szerepéről a gazdasági fejlődésben. A közgazdászok egyik csoportja úgy tartotta, hogy a mezőgazdaság gyorsabb fejlesztését kell szorgalmazni. A mezőgazdaság fejlődése pedig az ipari termékek piacát fogja kibővíteni, ami elősegíti az ipari fejlődést és ezzel a szovjet gazdaságnak a világpiacba való bekapcsolódását is. Ennek a csoportnak fő képviselője L. Szarin, szovjet közgazdász volt.

Mások, köztük különösen Trockij és Preobrazsenszki az ipar, főleg a nehézipar fejlesztését tartották fontosnak. A felhalmozáshoz szükséges eszközöket, szerintük úgynevezett „szocialista elsődleges felhalmozással”, az „árollónak” az ipari termékek javára való szétnyitásával kellene biztosítani. Ily módon az értéktöbblet egy részét a mezőgazdaságból átömlesztették az iparba. Noha maga is alacsony szinten volt, egye-

dül a mezőgazdaság biztosíthatta a felhalmozáshoz szükséges eszközöket, mivel az összlakosság több mint 80%-át foglalkoztatta. Lenin halála után, 1928-ban, Sztálin a második koncepció mellett foglalt állást. A fejlesztés középpontjában az iparosítás, különösen a termelési eszközök gyártásának szorgalmazása került. Ilyen körülmények között a mezőgazdaság nem számíthatott a társadalom nagyobb anyagi támogatására.

A kulákok erősödését ugyanakkor progresszív megadóztatással, a földbérlet és a bérmunka korlátozásával próbálták megakadályozni. Végül, 1929-ben a kulákságnak mint társadalmi rétegnek a felszámolásához fogtak. Ezt gyakran második agrárforradalomnak nevezik. Első agrárforradalomnak a föld nacionalizálásáról szóló dekrétumot tekintik, amely a nagybirtok és az arisztokrata osztály felszámolását jelentette. Most viszont a kulákságot sajátították ki. Elkobozták földterületeiket, gazdasági felszerelésüket és állatállományukat is. A föld egy részét ismét a szegényparasztoknak juttatták. Mindez elsősorban a tervszerű iparosítási politika megvalósítása érdekében történt, amelyhez a mezőgazdaság kollektivizációjára is szükség volt. A tervezett iparosításhoz ugyanis elegendő mennyiségű és viszonylag olcsó mezőgazdasági termék kellett, amelyet csupán a mezőgazdaság kollektivizálásával lehetett biztosítani.

A szövetkezetek létrehozásának lenini elveit a kollektivizáláskor sutba dobták. A parasztság jelentős része nem önszántából, hanem kényszerűségből írta alá a belépési nyilatkozatot. A szövetkezetek létrehozása különösen az 1929—1931-es időszakban volt intenzív. A fő gabona-termő vidékeken a gazdaságok 88%-a 1931-ben már kollektivizálva volt. A mezőgazdaság társadalmisítási folyamata azonban 1937-ig tartott, ekkorra a bevetett földterület 99 százalékát társadalmisították.

A kollektivizálás segítségével lehetővé vált a felhalmozás legnagyobb hányadának az iparosítás céljaira való felhasználása és a lakosság gabonafélékkel való ellátása is kielégítővé vált. A kollektivizálásnál alkalmazott erőszakos módszerek azonban mégis nagy kárt okoztak a mezőgazdaságnak. Egyes mezőgazdasági ágazatokban a termelés csökkenésére került sor. A kollektivizálást különösen az állattenyésztés sínylette meg. A szövetkezetbe való belépés előtt a parasztok jórészt felszámolták állatállományukat és tönkretették gazdasági felszerelésüket. A kollektivizációval mégis megteremtették a korszerű szocialista nagyüzemi mezőgazdasági termelés feltételeit. A termelékenység fokozásában a korszerű agrotechnika alkalmazása ellenére az eredmények igen sokáig várattak magukra.

A II. világháború utáni időszakban, miután rekonstruálták a háborúban tönkretett ipari berendezéseket és az ipari termelést viszonylag magas színvonalra emelték, a mezőgazdaság gyorsabb fejlesztése egyre inkább előtérbe került. Ezek az erőfeszítések különösen az 1965-ben bevezetett új gazdasági mechanizmus után fokozódtak. A várt eredményeket azonban nem sikerült teljesen elérni. Ismételten bebizonyosodott, hogy a mezőgazdaság gyors fejlesztése, az iparral szembeni viszonylagos

lemaradásának felszámolása, még a társadalmisított szocialista mezőgazdaság viszonyai között is meglehetősen összetett, nehéz és hosszú társadalmi és gazdasági feladat.

f) A mezőgazdaság szocialista átalakulásának egyes problémái hazánkban

Az új szocialista Jugoszlávia megalakulása után hazánkban is felvetődött a mezőgazdaság szocialista átalakulásának problémája. Az agrárkérdés megoldásának olyan útját-módját kellett megkeresni, amely legjobban megfelelt hazánk társadalmi-gazdasági sajátosságainak.

A szocialista forradalom után nem foghattunk hozzá a Szovjetunió mintájára a föld teljes államosításához. A nacionalizáció természetesen kiterjedt a tőkés jellegű nagybirtokra, az egyházi birtokokra, a bankok földterületeire, a magánkézben levő nagykiterjedésű erdőségekre. Az államosítás a mezőgazdasági földterületnek kb. a 30%-át ölelte fel, vagyis valamivel több mint 3 millió hektár termőföldet és erdőséget. Az államosított földterületnek körülbelül a fele, 49%-a, a társadalmi szektor szervezeteinek igazgatása alá került. Ez a földterület, valamint a paraszti földmaximum 10 hektárra történő későbbi nacionalizációjával nyert további 300 000 ha földterület képezi a mezőgazdaság társadalmi szektora földalapjának jelentős részét.

A parasztság földjét viszont nem lett volna sem célszerű, sem indokolt nacionalizálni. Ennek számos oka volt. Hazánkban a munkás-paraszt szövetség még a népfelszabadító harc és forradalom kezdetén létrejött. A dolgozó parasztság túlnyomó többsége támogatta a népfelszabadító mozgalmat és a munkásosztállyal vállalva harcolt hazánk felszabadításáért, valamint az új társadalmi viszonyok megteremtéséért. A paraszttulajdon nacionalizálása megingatta volna a munkás-paraszt szövetséget, amelyre a szocializmus építésének kezdeti szakaszában igen nagy szükség volt. A háborúban tönkretett, elmaradott paraszti mezőgazdaság azonnali társadalmisításának objektív feltételei egyébként is hiányoztak. A termelőerők szerény fejlettségi foka, a parasztság viszonylag alacsony kulturális szintje, a szakemberhiány stb. nem tette indokolttá az ilyen út vállalását.

Az 1948—1953-ig tartó időszakban mégis megkíséreltük, szovjet mintára, de korántsem a Szovjetunióban alkalmazott módszerekkel, paraszti mezőgazdaságunk kollektivizációját. Beigazolódott azonban, hogy a mezőgazdaság társadalmisításának ilyen útja a mi viszonyaink között nehezen járható, s igen nagy politikai és gazdasági árat kellett volna érte fizetnünk. Mint Kardelj elvtárs írta: „A másik út a magántulajdon megszüntetése a sztálini típusú kollektivizálás módszerével. Még ha mellőzzük is azt a kérdést, hogy adottságainkban ez a módszer milyen politikai következményekkel járna, saját tapasztalatunkból tudjuk, hogy ez az út a szocialista társadalom számára voltaképpen néhányszor drágább, mint a járadék, amelyet társadalmunknak egy ideig fizetnie kell, a ma-

gyobb termelés és a magasabb átlagos munkatermelékenység árának fejében.”⁹ Számos objektív és szubjektív körülmény közrejátszott abban, hogy e jelentős társadalmi akció igen szerény eredményeket hozott. Többek között, a korszerűbb mezőgazdasági technika, egyéb berendezések és tapasztalt szakemberek hiánya, szervezési hiányosságok, a gazdasági zárlat és ráadásul terméketlen esztendők (különösen az 1952-es nagy szárazság) közbejött. 1951-től, de különösen 1953-tól, csökkenni kezdett a különböző típusú szövetkezetek száma. A megmaradt szövetkezetek azután erőteljes fejlődésnek indultak, de nagyobb részük inkább a mezőgazdasági termelésre rendezkedett be. Később a társadalmi és a magánszektor közötti együttműködés és a termelés megszervezése, valamint a magánszektoroknak nyújtott szolgáltatások képezték legfőbb tevékenységüket.

A mezőgazdaság kollektivizálásának szovjet formájáról való lemondás még nem jelenti azt, hogy lemondtunk a falu szocialista átalakulásáról is. Sohasem tévesztettük szem elől, hogy a kisparaszti termelési forma fejlesztésének lehetőségei korlátozottak. A paraszti mezőgazdaság szabad fejlődése csupán a parasztság anyagi rétegződéséhez, egyrészt a tőkés falusi gazdaságok kialakulásához, másrészt a széles paraszti tömegek elszegényedéséhez vezethet. Egyiket sem, másikat sem szabad megengednünk. Bizonyítsák az elmondottakat ismét Kardelj elvtárs szavai: „A szocialista nagyüzemi gazdaságok fejlesztése és új piaci helyzet kialakítása közben nem bízhatjuk sorsára a parasztot — mint a kapitalizmus —, hogy egyszerűen találja fel magát, ahogyan tudja. Nekünk ugyanakkor új távlatokat kell nyújtanunk a paraszt számára, utat kell mutatnunk anyagi körülményeinek megjavítása felé.”¹⁰ A fejlődés új távlatai, a „másik út”, amit mi választottunk, a szocialista kooperáció útja. „A föld egyesítésének a társadalmisításának problémájához, olyan elmaradott mezőgazdasággal rendelkező országban, amilyen a miénk — tehát kétféle módon lehet nyúlni: a föld általános kollektivizálásával az egyszerű munkakooperáció alapján, a mezőgazdaság későbbi fokozatos műszaki megújításának távlatával, vagy korszerű termelőeszközökbe való társadalmi beruházásokkal, megfelelő szövetkezeti formák révén, a föld egyesítésének megfelelő módszerei mellett, párhuzamosan a korszerű termelőeszközök mennyiségének és gazdasági szerepének növekedésével a mezőgazdasági termelésben. Mi ezt az utóbbi módszert választottuk, mert először is biztosítja számunkra a termelés és a munkatermelékenység állandó növekedését és másodsor, megfelel a parasztok közvetlen anyagi érdekének is, tehát politikailag is célszerűbb.”¹¹

Viszonyaink között a paraszti mezőgazdaság szocialista átalakulásának egy sajátos útja mutatkozott leginkább járhatónak, ez a szocialista kooperáció. Mi is az, amit szocialista társastermelésnek nevezünk a mezőgazdasági termelésben? „Így nevezük a szocialista gazdasági szervezetek — mezőgazdasági birtokok, termelőszövetkezetek, földművesszövetkezetek és szövetkezeti gazdaságok, sőt bizonyos esetekben ipari és kereskedelmi szervezetek — a magán parasztgazdaságokkal való terme-

lési együttműködésének minden olyan formáját, amely előkészíti, bevezeti, megkezdi vagy kifejleszti a társadalmi termelési folyamat elemeit a társadalmilag megszervezett és ilyen termelési folyamatra előkészített földterületeken, és amely lehetővé teszi, hogy ebben a folyamatban, a társadalmi beruházások és a társadalmi termelőeszközök alapján, a szocialista gazdasági szervezetek a bővített reprodukció hordozói legyenek.”¹² Ennek alapján megállapíthatóak a kooperáció legfontosabb jellemzői, és pedig: 1) a társastermelés a mezőgazdasági termelésre vonatkozó együttműködés formája, 2) az együttműködés a résztvevők önkéntes beleegyezésén és gazdasági érdekeltségén alapul, 3) célja egyrészt a termelőerők fejlesztése, másrészt új, szocialista termelési viszonyok megteremtése, 4) a résztvevők egymás közötti viszonyait szerveződés szabályozza és 5) a társastermelés a termelőeszközök közvetett társadalmiasítását jelenti. Külön sajátossága a kooperációnak, hogy a falu társadalmi átalakítását a földmagántulajdon fennmaradása mellett kezdi el. Láttuk, már Kautsky is kiemelte, hogy a szocializmus elsősorban nem a földtulajdon jogi viszonyainak a megváltoztatására törekszik, hanem a gazdasági termelési forma megváltoztatására, társadalmiasítására. Ez korántsem jelenti azt, hogy a paraszti tulajdon a mi viszonyaink között az idők végezetéig fennmaradhat. Megszűnése azonban csak viszonylag hosszú történelmi folyamaton keresztül mehet végbe. Idézzük ismét Kardelj elvtársat: „Mindent egybevetve a társastermelés lehetővé teszi a következő végeredmény elérését: a paraszt földjével belép a társadalmi munkafolyamatba, a tagok tulajdonában levő föld kihasználását alárendelik a technológiai folyamat szükségleteinek; ez a föld, mondhatnánk, technológiailag társadalmiasítva lesz, a tulajdonjog pedig, mint egy meghatározott gazdasági kiváltság, különválik a munkafolyamattól és végeredményben földjáraadék formáját ölti. Eközben nem kell megfeledezni arról, hogy ez a paraszt óriási többségében kis- vagy középparaszt, akinek kétkezi munkája a fő jövedelemforrása, a járadék mint földtulajdonosi kiváltság pedig csak pótejvedelemforrás. Más szóval, az a járadék, amelyről itt szó van, nem terem holmi vagyomból élő járadékost, hanem csak bizonyos korlátozott — s a társadalom által mindinkább ellenőrzött jövedelemforrás lehet, amely idővel még inkább elveszíti jelentőségét, és társadalmunk jövőndő társadalmi-politikai viszonyainak fejlődésével összhangban nyer végleges megoldást. Teljesen világos, hogy a szocializmus fejlődésének végső célja a magánföldtulajdon megszűnése és a járadék megszűnése is. Ám ezek nem olyan feladatok, amelyekkel belátható időn belül foglalkoznunk kell.”¹³

A társastermelési viszonyok fejlesztésének nagy jelentősége volt mezőgazdaságunk gyors fejlődésében. Nagy jelentőséggel bír ma is. A fejlettség magasabb fokán azonban a társastermelési viszonyok egyre kevésbé felelnek meg a mezőgazdaság szocialista átalakulás mai követelményeinek. Egyre szükségesebbé vált az egyéni földművesek, egymás közötti és a társadalmi mezőgazdasági szervezetekkel való társulása. A fejlődés ugyanis megmutatta, hogy az egyéni és a társadalmi gazdaságok

elkülönültsége egyre inkább az anyagi fejlődés és az öngazgatású társadalmi viszonyok kerékkötőivé válik. Mi is az tulajdonképpen, amit társulásnak nevezünk a mezőgazdaságban?

A társulás a mezőgazdaságban, a mezőgazdasági újratermelési folyamat öngazgatási alapon történő megszervezése. A társulás annak a társadalmi törekvésnek a kifejezése, hogy a mezőgazdasági termelés feldolgozás és forgalmazás, valamint más, a mezőgazdasághoz kötődő tevékenységek (a mezőgazdasági gépipar, vegyipar, bankok stb.) résztvevői az öngazgatási elvek alapján egyesítsék és egybehangolják érdekeiket az eredményesebb ügyvitel és a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok utáni társadalmi szükségletek jobb kielégítése céljából. A társulás a mezőgazdaságban lényegében a mezőgazdaság szocialista átalakulása viszonyainknak megfelelő legújabb formája, amely az egyéni gazdaságoknak a társadalmi gazdasággal való szorosabb és öngazgatási alapon történő összekapcsolását jelenti az egyéni és társadalmi érdekek megvalósítása céljából. A társadalmiasítás célja, hogy megkönnyítse a történelmileg elkerülhetetlen ipari mezőgazdasági termelésre való áttérést, oly módon, hogy a magánparaszt a társadalmi gazdasággal való együttműködésen keresztül a lehető legeredményesebben bekapcsolódjék a társult munka egységes folyamatába. A társulás lényegében a kooperáció magasabb, fejlettebb formája. Társítható a munkaerő, a mezőgazdasági földterület, a munkaeszközök, az árutömeg és a szabad pénzeszközök.

A társult munkáról szóló törvény a magánparasztok társulásánál előlátta a földművesszövetkezetekbe való társulást és a társastermelők alapszervezetébe történő társulást. Lehetséges az egyéni termelők együttműködése a földművesszövetkezetekkel és a társult munka más szervezeteivel. A résztvevők érdekeinek megfelelően a gyakorlatban a társulás egyéb formái is létrejöttek, mint a társult termelők gépparkjának közös használata stb. Társadalmilag nem indokolt egyik vagy másik forma különös szorgalmazása, ment mindegyik ugyanazt a célt szolgálja, a termelőerők fejlődését és az öngazgatási termelési viszonyok megteremtését a mezőgazdaságban és a falvakban.

Az eddigi gyakorlat alapján elmondható, hogy a különböző társulási formák jelentős eredményeket hoztak, de az is, hogy a társulás folyamata a vártnál és a társadalmilag szükségesnél jóval lassabban megy végbe. Emellett egyre komolyabb társadalmi problémát jelent az előregedő mezőgazdasági háztartások földterületeinek a társadalmi mezőgazdasági termelésbe való bevonása is. Ezzel összhangban jelentkezik az idős, munkaképtelen földművesek nyugdíjaztatásának kérdése is. Ezen a téren vannak már igen biztató kezdeti eredmények, de a probléma egészében még koránt sincs megoldva. Társadalmunkban az elkövetkező időszakban, többek között, e problémák megoldására is nagyobb erőfeszítéseket kell tennie.

Jegyzetek

- ¹ Marx Károly: A tőke III. kötet, 775. oldal
- ² Marx Károly: A tőke I. kötet, 471. oldal
- ³ Marx Károly: A tőke III. kötet, 745. oldal
- ⁴ Uo. 772—773. oldal
- ⁵ Engels Frigyes: A parasztkérdés Franciaországban és Németországban. Marx—Engels Művei, Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1970., 22. kötet, 465. oldal
- ⁶ Uo. 469. oldal
- ⁷ Uo. 467. oldal
- ⁸ Kautsky Karl: Az agrárkérdés. 191. oldal
- ⁹ Edvard Kardelj: A szocialista falupolitika problémái. Forum Könyvkiadó Újvidék, 170. oldal
- ¹⁰ Uo. 163. oldal
- ¹¹ Uo. 25. oldal
- ¹² Uo. 164. oldal
- ¹³ Uo. 172. oldal

Rezime

Markszistička teorija i praksa agrarnog pitanja

U ovom radu autor daje kritički osvrt na razvoj teorijskih shvatanja o rešavanju agrarnog pitanja u marksističkoj ekonomskoj teoriji. Agrarno pitanje shvata kao pitanje opštih zakonitosti razvoja poljoprivrede u kapitalizmu i socijalizmu. Izučavajući Marksovo shvatanje o agrarnom pitanju zaključuje da je Marksova zasluga na ovom polju pre svega u teorijskom objašnjavanju zemljišne rente, osvetljavanju uloge poljoprivrede u procesu prvobitne akumulacije kapitala i privrednom razvoju, objašnjavanju zakona koncentracije i centralizacije kapitala u poljoprivredi i očitavanju kontura budućeg razvoja poljoprivrede. Proučavajući Engelsove stavove o agrarnom pitanju ukazuje na Engelsove zasluge o formiranju teorijskih stavova proletarijata prema seljaštvu i stvaranju klasnog saveza radnika i seljaka. Autor posebnu pažnju posvećuje shvatanjima Karla Kaucskog i V. I. Lenina o agrarnom pitanju. Posebno mesto posvećuje Leninovim shvatanjima o zadrugarstvu.

U drugom delu svoje studije autor analizira probleme i iskustva u praksi socijalističkog preobražaja poljoprivrede u SSSR i u Jugoslaviji. Autor konstatuje da je kolektivizacija poljoprivrede u SSSR izvršena mimo Leninovih principa o zadrugarstvu, da je ona uspela, ali da je imala visoku ekonomsku i političku cenu. I na primeru SSSR se pokazalo da je proces prodruživanja poljoprivrede i prevazilaženje njene relativne zaostalosti prilično kompleksan, težak i dugoročan društveno-ekonomskih zadatak. Analizirajući specifičnosti socijalističkog preobražaja poljoprivrede u nas konstatuje da nacionalizacije seljačkog poseda u našim uslovima ne bi bila opravdana. Autor posebno mesto posvećuje stavovima E. Kardelja o problemima i putevima socijalističkog preobražaja poljoprivrede u našim uslovima. Na kraju svoje studije autor ukazuje na teorijski i praktični značaj i probleme udruživanja individualnih zemljoradnika kao specifičan put i oblik socijalističkog preobražaja poljoprivrede u našim uslovima socijalističke izgradnje.

Summary

The Marxian Theory and Practice of the Agrarian Question

In his study the author gives a critical review of the development of different theories on the agrarian question in the Marxist economic theory. He considers the agrarian question as a question of the basic rule of law in the agricultural development both in capitalism and in socialism. Studying the Marxian theory on agrarian questions, the author concludes that Marx' merit in this field is first of all in the theoretical explanation of the ground rent, than the clarification of the role of agriculture in the process of primary accumulation of capital and in economic development in general, also in the definition of the law of concentration and centralization of capital in agriculture and giving the contours of the future agricultural development.

The author, while he contemplates on the attitude of Engels, points to the fact that Engels has given a great contribution in shaping the theoretical attitude of the proletariat towards peasantry and in creating a class-union between labourers and peasantry. The author pays special attention to the standpoint of Kar Kaurtsky and V. I. Lenin on agrarian question. A special position is given to Lenin's point of view on cooperative movement.

In the second part of his study the author analyzes the problems and experiences of the socialistic transformation of agriculture in the Soviet Union and in Yugoslavia. The author states that agricultural collectivization in the Soviet Union had been done past Lenin's principle on cooperative movement, also that the agricultural collectivisation succeeded, but it had a high economic and political price. We can see on the example of the Soviet Union that the process of socialization in agriculture and the process of overcoming the relative backwardness of agriculture is quite a complex, difficult and long-term socio-economic task. Analyzing the specific character of the socialist transformation of agriculture in Yugoslavia the author states that the nationalization of peasant properties wouldn't be justified. The author devotes a special attention to the attitudes of E. Kandelj on socialist transformation in Yugoslavia.

At the end of his study the author points to the theoretical and practical importance, also to the problems of cooperation of individual farmers, as a specific way and form of the socialist transformation of agriculture in the conditions of our socialist construction.